

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΑΡΧΙΚΟ ΚΙΝΗΤΡΟ της συγγραφής του ανά χείρας ποιήματος ήταν οι συζητήσεις μου για την σχέση των φαρμακογενών μυστικών εμπειριών με εκείνες που προκύπτουν μέσω διαλογισμού, και της εγκυρότητάς τους, με τον φίλο Stan Blazyk την εποχή που εργαζόμασταν και οι δύο στην νευροχειρουργική κλινική του Πανεπιστημίου του Τέξας, την δεκαετία του 1980. Από τότε μεσολάβησαν χίλιες δύο άλλες ασχολίες και μόλις πρόσφατα κατάφερα να βρω τον χρόνο να καταγράψω τις σκέψεις μου επ' αυτών των θεμάτων.

Βάσει των μαρτυριών των μυστών και πολλών εγκρίτων σχολιαστών, παλαιών και συγχρόνων, προκύπτει σχετικά εύκολα το συμπέρασμα ότι, ανεξαρτήτως μεθόδου, η φαινομενολογία όλων των αυθεντικών μυστικών εμπειριών είναι όμοια. Το ζήτημα της εγκυρότητάς τους, όμως, φαίνεται δυσεπίλυτο. Όχι, βέβαια, για τους μύστες, οι οποίοι τις θεωρούν εγκυρότερες των συμβατικών εμπειριών, αλλά για τους αμνήτους. Κάποιοι εξ αυτών την αποδέχονται ακρίτως. Ομοίως ακρίτως την απορρίπτει η πλειονότητα των συναδέλφων μου νευροεπιστημόνων με επιχειρήματα, όμως, τα οποία αποδεικνύονται άσχετα με το ερώτημα· όλα ανεπαρκή και, το κυριότερο, όλα ανακόλουθα.

Το δικό μου συμπέρασμα είναι ότι τόσο η αποδοχή όσο και η απόρριψη της εγκυρότητάς τους ερείδεται στις φύσει πρότερες παραδοχές, κυρίως τις θρησκευτικές ή τις μεταφυσικές, οι οποίες συνιστούν την ρητή ή την υπόρρητη κοσμοθεωρία του καθενός μας. Αυτό ισχύει απολύτως για τους ζηλωτές της Δημοκρατίας, όπως την αποκαλώ, κοσμοθεωρίας. Δεν ισχύει, ωστόσο, απολύτως για τους ζηλωτές της αντίθετης και αρχαιότερης, αυτής των περισσότερων κοινών θνητών, τώρα

και πάντα, αλλά και της μειονότητας των επιλέκτων εκείνων που πρωτοστάτησαν στην γέννηση των επιστημών, της φιλοσοφίας και του πολιτισμού, εν γένει. Προσπάθησα, λοιπόν, να αναδείξω την προέλευση και των θετικών και των αρνητικών κρίσεων με σκοπό να συνδράμω τους αναγνώστες στην συναγωγή και των δικών τους συμπερασμάτων.

Ευχαριστώ τον φίλο και συνάδελφο Αζαρία Καραμανλίδη για την μεγάλη συνεισφορά του στην επιμέλεια τόσο της αγγλόφωνης εκδόσεως που προηγήθηκε όσο και της παρούσης, η οποία βασίζεται εν μέρει σε μετάφραση του αγγλικού κείμενου και εν μέρει στην μεταγραφή του. Ευχαριστώ επίσης τον φίλο και συμμαθητή στο Λύκειο του Κιάτου και συμφοιτητή στην Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών Κωνσταντίνο Τσατσάνη, ο οποίος επιμελήθηκε τις μεταφράσεις μου αποσπασμάτων από την *Ιλιάδα*, τον *Πλούταρχο*, τον *Πλωτίνο*, τον *Πλάτωνα* τον *Πίνδαρο* και τον *Διονύσιο Αρεοπαγίτη* και σχολίασε εποικοδομητικά το κείμενο. Παραμένω, ωστόσο, υπεύθυνος για όποια λάθη διέφυγαν την προσοχή μου τόσο στις μεταφράσεις μου αποσπασμάτων από την *Αγγλική* όσο και στο δικό μου κείμενο και για κάθε απόκλιση από τις σύγχρονες γλωσσικές συμβάσεις, τις οποίες συχνά καταστρατηγώ εμπροθέτως, αποδεχόμενος μόνον εκείνες που διαχρονικά ορίζουν την γλώσσα μου.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

«Η ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΗ εναγώνια αναζήτηση του ανθρώπου», γράφει ο μύστης και φιλόσοφος του προπερασμένου αιώνα Sri Aurobindo,¹ «και, όπως φαίνεται, ο αναπόφευκτος και ύστατος πόθος του, —διότι επιβιώνει τις μακρύτερες περιόδους σκεπτικισμού και επιστρέφει μετά από κάθε εξαφάνισή του, — είναι επίσης ό,τι υψηλότερο μπορεί να συλλάβει ο λογισμός του. Εκδηλώνεται ως διαίσθηση του Θείου, ως ώση προς την τελειότητα, ως αναζήτηση της αμιγούς Αλήθειας και της ακράτου Ευδαιμονίας, ως αίσθηση μιας μυστικής Αθανασίας. Οι αρχαίες πηγές της ανθρωπίνης γνώσεως μάς κληροδότησαν μαρτυρίες αυτής της συνεχούς αναζητήσεως. Σήμερα βλέπουμε μια ανθρωπότητα η οποία, κορεσμένη αλλά όχι ικανοποιημένη από την τροπαιοφόρο ανάλυση των εξωτερικών γνωρισμάτων της Φύσεως, ετοιμάζεται να επιστρέψει στα αρχέγονα ιδανικά της. Η πρώτη μορφή της Σοφίας υποσχεται να είναι και η τελευταία, — Θεός, Φως, Ελευθερία, Αθανασία. Σελ. 1».

Ωστόσο, για τον πολίτη του 21ου αιώνα, οι πιθανότητες να εκπληρωθεί η υπόσχεση αυτή φαίνονται περιορισμένες για τους εξής δύο λόγους. Ο πρώτος, και εκ των δύο ο βασικότερος, είναι ότι η διαίσθηση στην οποία αναφέρεται ο Aurobindo αντίκειται προς την ακόμη κυρίαρχη μεταφυσική² κοσμοθεωρία των περισσοτέρων επιστημόνων με την οποία οι έννοιες του Θείου και της Αθανασίας, είτε μυστικής είτε συμ-

1. Aurobindo, S., *The Life Divine*. Arya Publishing House, 1949, 139, Vol. I.

2. Σε όλο αυτό το βιβλίο, με τον επιθετικό προσδιορισμό «μεταφυσικός-ή-ό» εννοώ δηλώσεις οι οποίες δεν επιδέχονται εμπειρική επαλήθευση.

βατικής, είναι ασυμβίβαστες. Ο δεύτερος λόγος είναι η προβληματική φύση της μυστικής γνώσεως, όπως την περιγράφουν οι μύστες, καθώς θα φανεί στην συνέχεια.

Οι μυστικές εμπειρίες ανήκουν σε μια ιδιαίτερη τάξη παρατύπων μορφών συνειδητότητας διότι διαθέτουν δύο αντιφατικά βασικά χαρακτηριστικά: Πρώτον, λέγεται ότι είναι απολύτως έγκυρες γνώσεις αλλά, δεύτερον, ότι είναι κυριολεκτικώς άφατες, απροσδιόριστες. Οι μορφές αυτές είναι προ αιώνων, ήδη, γνωστές και προκύπτουν στο πλαίσιο ιδιομόρφων λατρευτικών, θεραπευτικών και φιλοσοφικών τελετών και μεθόδων. Σήμερα δε, είναι πολύ πιο προσιτές με την χρήση ψυχοτρόπων³ ή ψυχοδηλωτικών ή παραισθησιογόνων ή ενθεογόνων⁴ ουσιών — ονομασία που συνήθως επιλέγεται βάσει των προκαταλήψεων του ομιλούντος. Ωστόσο, το ερώτημα της εγκυρότητάς τους, αν και έχει επανειλημμένα εξεταστεί, παραμένει αναπάντητο. Πρωταρχικός, επομένως, στόχος του παρόντος πονήματος είναι να διευκολυνθεί η απάντηση στο ερώτημα αυτό, μέσω, μάλιστα, των μεθόδων των θετικών επιστημών και όχι μέσω θεολογικών και μεταφυσικών επιχειρημάτων, όπως συχνά συμβαίνει.

Ο δεύτερος λόγος που το ζήτημα της εγκυρότητας των μυστικών εμπειριών δεν έχει διευθετηθεί είναι, καθώς ανεφέρθη, η προβληματική φύση τους, δηλαδή το άφατον που τις διακρίνει, το οποίο καθιστά την γνώση την οποία εμπεριέχουν, δυσπρόσιτη για τον μη μύστη. Ούτως εχόντων των πραγμάτων, η εμπειρία ερμηνεύεται με εναλλακτικούς και εν πολλοίς ασυμβάτους τρόπους, οι οποίοι εξαρτώνται από τις ποικίλες, επίσης ασύμβατες και ενίοτε αντιμαχόμενες, μεταφυσικές και θεολογικές πεποιθήσεις και τις πολιτισμικές προκαταλήψεις των σχολιαστών. Η δε πολυμορφία των πεποιθήσεων αυτών και των προκαταλήψεων καθιστά την ερμηνεία της ήδη λεκτικά διαμορφωμένης (και ενδεχομένως παραμορφωμένης) από τους ίδιους τους μύστες αρρήτου εμπειρίας, τουλάχιστον αμφίβολη.

Φαίνεται, ωστόσο, δυνατόν να παρακάμψουμε την δυσκολία εστιάζοντας την προσοχή μας σε εκείνα, μόνον, τα χαρακτηριστικά της μυ-

3. Ψυχεδελικών είναι ο συνήθης αλλά αδόκιμος όρος.

4. Η λέξη *ενθεογόνο*—*entheogen* σημαίνει αυτό που δημιουργεί τον Θεό εντός. Χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το 1979 από τους Carl A. P. Ruck, Jeremy Bigwood, Danny Staples, Jonathan Ott και R. Gordon Wasson στο άρθρο «Entheogens». *Journal of Psychedelic Drugs*. 11 (1-2): 145-146. (Ιανουάριος - Ιούνιος 1979).

στικής εμπειρίας τα οποία μαρτυρούνται από μύστες όλων των εποχών και πολιτισμών και αναγνωρίζοντας το γεγονός ότι η εμπειρία χαρακτηρίζεται από δύο σαφώς διακριτές ομάδες χαρακτηριστικών: Εκείνων που προσλαμβάνονται και εκφράζονται με παραπλήσιο τρόπο από όλους, σχεδόν, τους μύστες και εκείνων που περιγράφονται διαφορετικά και με τρόπο που προφανώς εξαρτάται από τις πεποιθήσεις και τις προλήψεις του κάθε μύστη. Τα χαρακτηριστικά της δευτέρας ομάδος παραπέμπουν σε διαφορετικές θεολογικές απόψεις ή, γενικότερα, σε διαφορετικά και συχνά ασυμβίβαστα μεταφυσικά δόγματα, η εγκυρότητα των οποίων δεν είναι ποτέ δυνατόν να επαληθευτεί με τους τρόπους των θετικών επιστημών. Αντιθέτως, οι αξιόπιστες, δηλαδή, οι επαναλαμβανόμενες περιγραφές της φύσεως της κρυφής πραγματικότητας, η οποία λέγεται ότι αποκαλύπτεται στην μυστική κατάσταση, ανεξαρτήτως των πολιτισμικών καταβολών του κάθε μύστη, αποτελούν ένα ασφαλές σύνολο εμπειρικών δεδομένων. Βάσει της επαναληψιμότητας αυτών και μόνον αυτών των δεδομένων, δηλαδή των δι-υποκειμενικών ενδείξεων, μπορεί να αξιολογηθεί η εγκυρότητα της μυστικής γνώσεως. Επομένως, η περιγραφή και η κατάταξη των ενδείξεων αυτών είναι ένας κύριος στόχος του παρόντος πονήματος.

Θα αρχίσω, στην Ενότητα I του βιβλίου αυτού, με μια γενική περιγραφή των μυστικών εμπειριών, προκειμένου να τις ξεχωρίσω από εμπειρίες που δεν είναι μυστικές, αν και πολλές από αυτές θεωρούνται ως μυστικές από πολλούς σχολιαστές και μεγάλο μέρος του κοινού (αλλά ποτέ ή πολύ σπανίως από τους ίδιους τους μύστες). Μεταξύ των μη μυστικών εμπειριών που εκλαμβάνονται συχνότερα ως μυστικές είναι τα μακαριστά οράματα τα οποία προκαλούνται από την προσευχή, την αυτοσυγκέντρωση και αυθυποβολή και άλλες συμπεριφορικές μεθόδους διαλογισμού και ψυχοφυσιολογικού ελέγχου αλλά και μέσω ψυχοτρόπων ουσιών. Κάποιες από τις εμπειρίες αυτές δεν είναι παρά συνήθεις παρενέργειες των ναρκωτικών και κάποιες άλλες είναι σαφείς ενδείξεις ψυχοπαθολογίας.

Στις Ενότητες II και III θα αναφερθώ στις διάφορες μεθόδους που μετέρχονται, από αμνημονεύτων χρόνων, οι μύστες σε όλα τα μήκη και πλάτη της Γης και θα περιγράψω τα αποτελέσματά τους μέσω εκτενών αποσπασμάτων από τις μαρτυρίες των ίδιων των μυστών. Σκοπός μου εδώ είναι να δείξω ότι ανεξαρτήτως των μεθόδων επιτεύξεώς της, ο πυρήνας της μυστικής εμπειρίας παραμένει ουσιαστικά αμετάβλη-

τος. Η επιβεβαίωση του γεγονότος αυτού είναι ιδιαίτέρως σημαντική σε περιπτώσεις όπου η εμπειρία διευκολύνεται από την χρήση ψυχοτρόπων φαρμάκων, η μελέτη των οποίων, μετά από δεκαετίες απαγορεύσεων, άρχισε να ανθίζει για δεύτερη φορά σε εργαστήρια ψυχοφαρμακολογίας και σε πανεπιστημιακές ψυχιατρικές κλινικές.

Στην Ενότητα IV του βιβλίου, τα γνήσια ή ουσιώδη χαρακτηριστικά της εμπειρίας ταυτοποιούνται και διακρίνονται από εκείνα που διαφέρουν μεταξύ των μυστών και καταδεικνύεται η εξάρτηση των τελευταίων από τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και τις μεταφυσικές πεποιθήσεις του κάθε μύστη. Ο προσδιορισμός αυτών των δύο ομάδων χαρακτηριστικών βασίζεται κυρίως στην ετυμηγορία προηγούμενων σχολιαστών για λόγους που παρατίθενται στο κεφάλαιο το οποίο έπεται αυτού του προλόγου.

Στις Ενότητες V και VI, έχοντας εξετάσει τα κίνητρα και την προσωπικότητα των μυστών και τις περιστάσεις που περιβάλλουν τις εμπειρίες τους προκειμένου να διαπιστωθεί ο βαθμός αξιοπιστίας τους ως μαρτύρων, αναλύεται το ζήτημα της εγκυρότητας των οντολογικών και ψυχολογικών τους ισχυρισμών. Επίσης, δεδομένου ότι το ζήτημα της εγκυρότητας των μαρτυριών δεν αφορά τους μύστες οι οποίοι είναι βέβαιοι για το αληθές των μυστικών τους γνώσεων, αλλά εκείνους που δεν τις έχουν βιώσει αυτοπροσώπως, σχολιάζεται εκτενώς η επίδραση των κοσμοθεωριών του καθενός στην αξιολόγηση των εμπειρικών ενδείξεων, εν προκειμένω των μυστικών εμπειριών, προς αποφυγήν του κοινού σφάλματος συναγωγής συμπερασμάτων όχι μόνον βάσει των ενδείξεων αλλά κυρίως βάσει των προκαταλήψεών μας οι οποίες, παρεισφρεύσες, συχνά δεκάζουν τους πλέον αδέκαστους κριτές.

Για την εξέταση των βιωματικών ενδείξεων τις οποίες κομίζουν οι μύστες μετέρχομαι την ίδια λογική και τις ίδιες μεθόδους με εκείνες των εμπειρικών, θετικών επιστημών για την αξιολόγηση ενδείξεων παντός είδους. Εξάλλου, οι εμπειρικές ενδείξεις, συμβατικές και μη, είναι πάντα βιωματικές. Οι δε επιδιώξεις μου θα ευοδωθούν εάν η ανάλυσή μου διευκολύνει τους αναγνώστες να ικανοποιήσουν την περιέργειά τους όσον αφορά την εγκυρότητα των μυστικών γνώσεων, φθάνοντας οι ίδιοι σε μια πειστική απάντηση στο εν λόγω ερώτημα και εάν, επιπλέον, παράσχω σε εκείνους των αναγνωστών που επιδιώκουν μια πλήρη θεωρητική κατανόηση του τι αποκαλύπτει η μυστική εμπειρία, μια ασφαλή βάση επί της οποίας θα μπορούσαν να δομήσουν τις θεωρίες τους.

Οι μέχρι τούδε θεωρίες της φύσεως και της σημασίας των μυστικών εμπειριών έχουν κυρίως βασιστεί είτε στην άκριτη αποδοχή της εγκυρότητας των μαρτυριών αυτών, είτε στην υπόθεση της εγκυρότητάς τους, είτε στην υπόθεση της ανεγκυρότητάς τους· στην περίπτωση αυτή, οι προσφερόμενες εξηγήσεις είναι είτε εύλογες, αλλά σε μεγάλο βαθμό λανθασμένες, είτε παράλογες και χειρότερες από εσφαλμένες, δηλαδή φύσει μη επαληθεύσιμες⁵ (Βλ. ειδικά Ενότητα V). Η προκύπτουσα κακοφωνία των αμιλλωμένων για αναγνώριση αλλά κατά κανόνα ασυμβάτων θεωριών είναι βεβαίως αναμενόμενη δεδομένου ότι έχουν διαμορφωθεί πριν εξακριβωθεί η αξιοπιστία των φαινομένων τα οποία αποπειρώνται να εξηγήσουν. Εδώ, λοιπόν, φιλοδοξώ να συνεισφέρω τις απαραίτητες προϋποθέσεις προς αποτροπήν τέτοιων κακοφωνιών, αποφεύγοντας ταυτοχρόνως την δεσπόζουσα τάση σε αυτόν τον τομέα, να κατακλύσω τον αναγνώστη με χειμάρρους μεταφορικών εκφράσεων και παντός είδους σοβαροφανείς περιττολογίες.

5. Αναφέρομαι εδώ σε εξηγήσεις της μυστικής εμπειρίας με όρους ψυχαναλυτικούς οι οποίοι αποδίδονται στον Φρόιντ και άλλους, παρομοίως φύσεως όρους, και παρομοίως εμπειρικά μη επαληθεύσιμους, η σημασία των οποίων επιδέχεται εναλλακτικές ερμηνείες. Για μια εκτενή παράθεση τέτοιων εξηγήσεων Βλ. Marshall P., *Mystical encounters with the natural world*. New York: Oxford University Press, 2005.

ΕΝΟΤΗΤΑ Ι
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

1.

ΕΝΑ ΑΔΡΟ ΣΚΙΑΓΡΑΦΗΜΑ
ΤΗΣ ΜΥΣΤΙΚΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ

ΕΠΙ ΧΙΛΙΕΤΙΕΣ η μυστική εμπειρία ήταν το αποκλειστικό προνόμιο των λίγων και επιλέκτων: των σαμάνων, των μάγων-θεραπευτών, των ζηλωτών του Θεού και εκείνων των φιλοσόφων που αποζητούσαν άμεση, δηλαδή εξωλογική (ή υπερλογική), γνώση της απόλυτης πραγματικότητας, η οποία, πίστευαν, κρύβεται πίσω από το πέπλο των φαινομένων. Αντιθέτως, σήμερα, με την σχετικά εύκολη πρόσβαση σε ψυχοτρόπους ουσίες, ο καθένας, σχεδόν, έχει την δυνατότητα να αποκτήσει αυτή την γνώση. Επιπλέον, το γεγονός αυτό διευκολύνει την αξιολόγηση της αξιοπιστίας ή της επαναληψιμότητας της μυστικής εμπειρίας και προάγει την συστηματική της μελέτη σε πανεπιστημιακά εργαστήρια και ψυχιατρικές κλινικές. Από την άλλη, όμως, πλευρά, το ίδιο ακριβώς γεγονός γεννά την υποψία ότι η μυστική γνώση, την οποία οι θιασώτες του μυστικισμού θεωρούσαν πάντα ως απόλυτη και απολύτως βεβαία όσον αφορά την ουσία της κρυφής πραγματικότητας, δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια ψευδαίσθηση — αποτέλεσμα μιας παροδικής και αναστρέψιμης αλλαγής της νευροχημείας του εγκεφάλου, του ιδίου είδους με οποιαδήποτε άλλη κοινή, φαρμακογενή παράκρουση.

Οι εμπειρίες αυτές έχουν ξαφνική έναρξη όταν προκύπτουν αυθορμήτως ή με την βοήθεια συμπεριφορικών και ψυχολογικών μεθόδων, όπως η γιόγκα, ο διαλογισμός ή η προσευχή, ενώ όταν προκαλούνται από ψυχοδηλωτικά φάρμακα ή, πιο σωστά, όταν η γέ-

νεσή τους διευκολύνεται από τέτοιες ουσίες¹, η εξέλιξή τους ακολουθεί τον ειδικό για την συγκεκριμένη ψυχοτρόπο ουσία ρυθμό. Με σπάνιες εξαιρέσεις, όπως αυτή του Αγίου Γρηγορίου Παλαμά², ο οποίος λέγεται ότι παρέμεινε σε αυτή την κατάσταση χάριτος για μία νύχτα και τις περισσότερες ώρες της επομένης ημέρας, ή του Βούδα, ο οποίος λέγεται ότι διατελούσε αδιαλείπτως σε αυτή την κατάσταση μετά τον φωτισμό του, οι εμπειρίες είναι διαρκείας λεπτών της ώρας. Η περιγραφή των υπολοίπων χαρακτηριστικών τους βασίζεται στην μαρτυρία των μυστών και στην ετυμηγορία των σχολιαστών (μερικοί από τους οποίους ήταν επίσης μύστες) που τις έχουν μελετήσει και συστηματοποιήσει ανά τους αιώνες.

Η μυστική εμπειρία είναι γνωστή με πολλά άλλα ονόματα, όπως κοσμική συνείδηση, συμπαντική εμπειρία, φωτισμένη ενόραση του παντός, φυσική έκσταση, ενοποιητικό όραμα, ωκεάνιο συναίσθημα, φυσική πανενική (panhenic) εμπειρία – που σημαίνει η εμπειρία που ενοποιεί τα πάντα³, ενιαία μυστική κατάσταση, Σατόρι, Νιρβάνα, Κένσο (Kensho), το οποίο σημαίνει να βλέπεις την ουσία στην φύση,⁴ καθολική συνείδηση, επιφοίτηση, θεοψία, Άκτιστον Φως και πολλά άλλα. Ωστόσο, το καθένα από τα ονόματα αυτά φωτίζει μία μόνον πτυχή της εμπειρίας ή του αντικειμένου (ή του περιεχομένου)⁵ της. Επομένως, για να κατανοήσουμε την φύση της, είναι απαραί-

1. Οι ψυχοδηλωτικές ουσίες διευκολύνουν, δεν παράγουν μυστικές εμπειρίες. Η παραγωγή των εμπειριών αυτών εξαρτάται, πέραν των ουσιών, από την ψυχосύνθεση του ατόμου – *sei* στην αγγλική βιβλιογραφία, και το πλαίσιο ή τις συγκεκριμένες συνθήκες κατά την χρήση των ουσιών – *setting*.

2. Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς (1296-1357/59) Επίσκοπος Θεσσαλονίκης και απολογητής της σπουδαιότητας και αξίας της μυστικής εμπειρίας.

3. Από το Παν και το Εν.

4. Suzuki, D.T., *Zen Buddhism: Selected Writings of D.T. Suzuki*. New York: Anchor Books, 1956, p. 103.

5. Η μυστική εμπειρία, όπως άλλωστε κάθε είδος εμπειρίας, συνίσταται σε δύο σύνολα χαρακτηριστικών: Το σύνολο αυτών τα οποία την χαρακτηρίζουν ως εμπειρία, όπως, επί παραδείγματι, ο χρόνος ενάρξεώς της, η διάρκεια, η έντασή της, η θυμική της χροιά κλπ, και το σύνολο αυτών που καθορίζουν το αντικείμενό της ή το περιεχόμενό της, εν ολίγοις, ποιου πράγματος γνώση είναι. Παραδείγματος χάριν, μια οπτική εμπειρία μπορεί να είναι γνώση (αναγνώριση, συνειδητοποίηση) ενός δένδρου ή ενός τραπεζιού. Παρομοίως,

τητο να ταυτοποιήσουμε τα καθοριστικά ή ουσιαστικά χαρακτηριστικά της και να τα διαχωρίσουμε από εκείνα που είναι παρεμφερή ή επουσιώδη.

Αλλά για να επιτευχθεί αυτός ο προσδιορισμός με απόλυτη συνέπεια και εγκυρότητα, θα απαιτούσε αντιπαράβολή όλων των σχετικών μαρτυριών, ανεξαρτήτως της εποχής και του πολιτισμικού τους πλαισίου, όπως και των τρόπων με τους οποίους προέκυψαν. Θα απαιτούσε επίσης να απαντηθεί το ερώτημα (το οποίο εξετάζεται στα Κεφάλαια 3-5), σχετικά με την ομοιότητα ή την ταυτότητα των εμπειριών οι οποίες προκύπτουν με την χρήση ψυχοτρόπων φαρμάκων και εκείνων που επιτυγχάνονται μέσω διαλογισμού και άλλων συμπεριφορικών μεθόδων. Παρεμπιπτόντως, το ερώτημα αυτό εξετάστηκε στο παρελθόν στο πλαίσιο του διαβόητου, πλέον, πειράματος, του *Πειράματος της Μεγάλης Παρασκευής*, το οποίο θα συζητηθεί στο Κεφάλαιο 4, αλλά και στο πλαίσιο προσφάτων μελετών που περιγράφονται στο Κεφάλαιο 5.

Επιπλέον, οι επί μέρους μέθοδοι οι οποίες οδηγούν στις μυστικές εμπειρίες θα περιγραφούν εν συντομία μαζί με μαρτυρίες οι οποίες σχετίζονται με κάθε μέθοδο. Οι εμπειρίες, όμως, δεν μπορεί να αποτελούν παρά ένα μικρό δείγμα επιλεγμένο από μια τεράστια βιβλιογραφία. Η αντιπαράθεση των χιλιάδων μαρτυριών, όλων των μυστών, που θα χρειάζοταν για έναν τέλειο διαχωρισμό των ουσιαστικών από τα επουσιώδη χαρακτηριστικά τους, είναι, προφανώς, ανέφικτη. Θα απαιτούσε όχι μόνον αμέτρητες σελίδες, αλλά και δεξιότητες εκ μέρους του γράφοντος, τις οποίες δεν διαθέτει. Αλλά ακόμα και σε αυτή την ιδανική περίπτωση, η επιλογή θα ήταν, για άλλη μία φορά, μόνον ένα μικρό δείγμα από τα εκατομμύρια των μη καταγεγραμμένων περιστατικών μυστικών εμπειριών, οι οποίες είτε δεν έχουν ποτέ καταχωρηθεί είτε έχουν χαθεί στο πέρασμα αιώνων.

Ως εκ τούτου, κατέφυγα κυρίως στις ετυμηγορίες των πλέον εγκρίτων μελετητών, οι οποίοι συνόψισαν αυτά που θεώρησαν ως τα βασικά χαρακτηριστικά της μυστικής εμπειρίας, έχοντας μελετήσει τις μαρτυρίες μυστών, είτε σε μεταφράσεις είτε στο πρωτό-

μια θυμική εμπειρία μπορεί να είναι επίγνωση θυμού ή λύπης και όχι κατ' ανάγκην ενός θύραθεν αντικειμένου.

τυπο, καταχωρημένες στην γραμματεία των διαφόρων πολιτισμών και εποχών. Επιπροσθέτως, όμως, στην Ενότητα IV του ανά χείρας πονήματος αντιπαρατίθενται και συγκρίνονται οι ετυμηγορίες αυτές με τα αποτελέσματα συγχρόνων μελετών, προκειμένου να παγιωθεί ο τελικός κατάλογος των ουσιαστικών χαρακτηριστικών της μυστικής εμπειρίας, των οποίων η εγκυρότητα εξετάζεται στα κεφάλαια των Ενότητων V και VI.

Εν τω μεταξύ, ένα προκαταρκτικό και γενικό περίγραμμα της μυστικής εμπειρίας είναι απαραίτητο σε αυτό το σημείο για τον προσανατολισμό των αναγνωστών, οι περισσότεροι εκ των οποίων ίσως προσδοκούν περιγραφές φαντασμαγορικών οραμάτων, παραμορφωμένων αντιλημμάτων, εντόνων φαντασιώσεων, παράξενων συναισθημάτων και θυελλωδών συγκινήσεων που, όπως πιστεύεται ευρέως, συναποτελούν την ουσιαστική όψη της μυστικής εμπειρίας. Ωστόσο, οράματα οποιουδήποτε είδους, ασφαλώς δεν αποτελούν μέρος της μυστικής εμπειρίας, δεδομένου ότι οι ίδιοι οι μύστες τα θεωρούν άσχετα προς την εμπειρία, παρ'όλον ότι μπορεί να την παλαισιώνουν χρονικώς, εμφανιζόμενα, ενίοτε, πριν από την έναρξή της.

Παρεμπιπτόντως, τα οράματα δεν πρέπει να συγχέονται με τις παραισθήσεις, οι οποίες θεωρούνται από αυτούς οι οποίοι τις βιώνουν ως αληθή αντιλήμματα, ως πραγματικά, δηλαδή, αντικείμενα και συμβάντα. Αντιθέτως, οι βιώνοντες οράματα είναι πλήρως ενήμεροι ότι πρόκειται περί αποκυημάτων της φαντασίας τους και όχι περί εγκύρων αντιλημμάτων. Όσον αφορά τα οράματα Αγγέλων, Αγίων και άλλων ιερών προσώπων, που ενίοτε μαρτυρούνται στα πλαίσια μυστικών εμπειριών, αυτά δεν αποτελούν μέρος των μυστικών εμπειριών, καθώς προελέχθη, επομένως, η αξιολόγηση και η κατάταξή τους είτε στις παραισθήσεις είτε σε έγκυρα αντιλήμματα δεν αφορά την παρούσα μελέτη. Τέλος, τα οράματα διαφέρουν και από τις συνήθεις νοητικές εικόνες, τα αποκυήματα της φυσιολογικής φαντασίας, διότι στο άτομο που τα βιώνει φαίνονται να προκύπτουν αυθορμήτως, χωρίς την ενεργό συμμετοχή του, παρ'όλον ότι έχει την δυνατότητα να τα ελέγξει με διάφορα τεχνάσματα, όπως θα φανεί στην επομένη ενότητα.

Επιπλέον, οι μυστικές εμπειρίες δεν πρέπει να συγχέονται με παραψυχολογικά φαινόμενα. Είναι αλήθεια ότι για πολλούς η έκφραση

μυστική εμπειρία είναι συνώνυμη του αποκρύφου υπό τις εξής τρεις έννοιες: Πρώτον, υπό την έννοια των ανεξηγήτων φαινομένων,⁶ όπως εκείνα της τηλεπάθειας, της τηλεκινησίας, της μαντικής ικανότητας αμέσου γνώσεως γεγονότων που συμβαίνουν πέραν των συμβατικών ορίων της αντιλήψεως ή γεγονότων που θα συμβούν στο μέλλον. Δεύτερον, υπό την έννοια των τεχνασμάτων των μέντιουμ και των μυσταγωγιών, των πνευματιστικών και άλλων παρεμφερών τελετών. Τρίτον, υπό την έννοια των συναρπαστικών φαινομένων των εξωσωματικών και των περιθανατίων εμπειριών που συζητούνται στο Κεφάλαιο 8. Ωστόσο, η έννοια των λέξεων *μύστης*, *μυστικός*, *μυστικισμός* και συγγενών εκφράσεων, όπως θα χρησιμοποιηθούν στο παρόν πλαίσιο, δεν αναφέρεται σε κανένα από τα παραπάνω, χωρίς αυτό να εκληφθεί ως ισχυρισμός ότι οι μυστικές εμπειρίες είναι άσχετες με τα φαινόμενα⁷ αυτά. Απλώς, η παρούσα μελέτη αφορά αποκλειστικώς την εγκυρότητα των μυστικών εμπειριών και όχι των υπολοίπων μη συμβατικών εμπειριών με τις οποίες ενδεχομένως σχετίζονται.

Οράματα και εντυπωσιακές φαντασιώσεις είναι συνήθεις προσμίξεις στην μυστική εμπειρία και συνεπάρχονται έντονα συναισθήματα, ενίοτε ιδιαιτέρως ενοχλητικά, ανεξαρτήτως εάν η μυστική εμπειρία οφείλεται σε ψυχοδηλωτικές ουσίες —το *άσχημο ταξίδι* (*bad trip*) είναι αρκετά γνωστό φαινόμενο στους κύκλους της ψυχεδελικής κουλτούρας— ή στην πρακτική της αυτοτιμωρίας, της ταπεινώσεως και της προσευχής, στα πλαίσια των οποίων ερμηνεύονται ως δαιμονικές επιδράσεις. Όμως, όπως ήδη αναφέρθηκε, από τους μύστες αναγνωρίζονται ως ξένες προσμείξεις στην μυστική εμπειρία,⁸ όπου συνήθως είναι προάγγελοι της, αλλά μερικές φορές ανα-

6. Η εξήγηση αυτών των φαινομένων μάλλον θα απαιτούσε ριζική αναθεώρηση των συγχρόνων ψυχοφυσιολογικών θεωριών και, ενδεχομένως, και των βασικών εννοιών της κλασικής Φυσικής. Βλ. π.χ. E.F. Kelly, A. Crabtree and P. Marshall (Eds) *Beyond Physicalism*. Lanham: Rowman and Littlefield, 2015.

7. Η σχέση αυτών των φαινομένων αναλύεται διεξοδικότατα στους Kelly E.F., Kelly E.W., Crabtree A., Gauld A., Grosso M. and Greyson B., *Irreducible Mind*. Lanham: Rowman and Littlefield, 2007.

8. Βλ. π.χ. Stace, W.T., *Mysticism and Philosophy*. Los Angeles: Jeremy P. Tarcher, Inc., 1960.

μιγνύονται με αυτήν, ειδικά όταν η εμπειρία δεν είναι ολοκληρωμένη (Βλ. παρακάτω).

Παρ' όλον ότι δεν υπάρχει κλίμακα βάσει της οποίας να εκτιμηθεί άμεσα και ποσοτικά αυτό που μόλις αποκλήθηκε ολοκληρώση ή πλήρης ανάπτυξη της εμπειρίας —εκφράσεις με τις οποίες αποδίδεται ένα μέγεθος λιγότερο ποσοτικό και περισσότερο ποιοτικό— υπάρχουν προσεγγίσεις σε ακριβείς ποσοτικές κλίμακες οι οποίες χρησιμοποιούνται για την αξιολόγηση εμπειριών που προκαλούνται με την βοήθεια ψυχοτρόπων ουσιών στο πλαίσιο ψυχοφυσιολογικών πειραμάτων.⁹ Πρόκειται για εκτιμήσεις, από την πλευρά των εξεταζομένων, της εντάσεως, του βάθους, της ισχύος ή του βαθμού πειστικότητας της εμπειρίας σε σχέση με άλλες, συμβατικές, αλλά εξαιρετικά σημαντικές στην ζωή τους. Οι περισσότερες εμπειρίες οι οποίες προκύπτουν με την χρήση ψυχοδρωτικών ουσιών, δεν είναι αυθεντικές ή πλήρως ανεπτυγμένες (Βλ. Κεφάλαιο 17, ειδικότερα) και μόνον ένα μικρό ποσοστό συμμετεχόντων σε τέτοιες μελέτες αναφέρουν ότι βιώνουν εμπειρίες των οποίων η ένταση προσεγγίζει την υψηλότερη τιμή των κλιμάκων.

Υπάρχει, όμως, και άλλος τρόπος διαχωρισμού των πλήρως ανεπτυγμένων εμπειριών από εκείνες της χαμηλότερας εντάσεως. Βασίζεται δε στην παρουσία ενός υποσυνόλου χαρακτηριστικών, μεταξύ των οποίων πρωτεύοντα ρόλο διαδραματίζει η μυστική γνώση της ουσιαστικής ενότητας όλων όσων υπάρχουν. «Το πιο σημαντικό, το κεντρικό χαρακτηριστικό στο οποίο συμφωνούν όλες οι πλήρως ανεπτυγμένες μυστικές εμπειρίες», γράφει ένας έγκριτος μελετητής του μυστικισμού, ο Walter Stace, «και το οποίο σε τελική ανάλυση είναι καθοριστικό και χρησιμεύει για να τις ξεχωρίσει από άλλα είδη εμπειριών, είναι ότι συνεπάγονται την αντίληψη μιας απόλυτης, μη αισθητικής, ενότητας όλων των πραγμάτων, μιας ενότητας ή του *Ενός*, στο οποίο *Εν* ούτε οι αισθήσεις ούτε ο λόγος μπορούν να διεισδύσουν. Με άλλα λόγια, μιας ενότητας η οποία υπερβαίνει τελείως την αι-

9. Βλ. π.χ. Barrett, F.S., Bradstreet, M.P., Leoutsakos, J.M.S., Johnson, M.W., and Griffiths R.R., The Challenging Experience Questionnaire: Characterization of challenging experiences with psilocybin mushrooms. *J. Psychopharmacol.* 2016, 30(12): 1279-1295.

σθητηριακή-διανοητική μας συνείδηση». Και, συνεχίζει ο Stace, «Πρέπει να σημειωθεί προσεκτικά ότι μόνο οι πλήρως ανεπτυγμένες μυστικές εμπειρίες είναι απαραίτητως βιώματα του *Ενός*. Έχουν καταγραφεί πολλές εμπειρίες που δεν διαθέτουν αυτό το κεντρικό χαρακτηριστικό αλλά έχουν και άλλα μυστικιστικά χαρακτηριστικά. Αυτές αποτελούν οριακές περιπτώσεις, οι οποίες μπορεί να θεωρηθεί ότι αποκλίνουν από τον κεντρικό πυρήνα των περιπτώσεων. Με τον κεντρικό αυτόν πυρήνα έχουν την σχέση την οποία ορισμένοι φιλόσοφοι αρέσκονται να αποκαλούν *οικογενειακή ομοιότητα*. Σελ. 14-15».¹⁰

Λίγοι κατακτούν την κορυφαία αυτήν εμπειρία ανεξαρτήτως των μεθόδων τις οποίες μετέρχονται. Επί παραδείγματι, στην χιλιόχρονη ιστορία του Αγίου Όρους, μια πρόσφατη μελέτη ανέκλυψε μαρτυρίες 150 μυστών, μόνον σαράντα εκ των οποίων είχαν εμπειρίες που θα μπορούσαν με βεβαιότητα να χαρακτηριστούν ως γνήσιες και πλήρως ανεπτυγμένες.¹¹ Ακόμη και εάν ληφθεί υπ' όψιν το γεγονός ότι πολλοί από τους Ορθοδόξους αυτούς μύστες ίσως επέλεξαν να μην αφήσουν μαρτυρίες —που είναι, όντως, η επικρατούσα στάση ανάμεσά τους— ο αριθμός των γνησίων μυστικών εμπειριών εξακολουθεί να είναι μικρός για την μακραίωνη ιστορία της μυστικής παράδοσής στο Άγιον Όρος.

Ωστόσο, εάν πράγματι ισχύει ότι η γνήσια μυστική εμπειρία είναι δυνατόν να προκύψει με την βοήθεια ψυχοτρόπων ουσιών, πολύ περισσότερα άτομα θα έχουν την ευκαιρία να την βιώσουν, εάν βεβαίως είναι πρόθυμα να αντιμετωπίσουν την πιθανότητα ενός *άσχημου ταξιδιού*, ακριβώς όπως εκείνοι οι λίγοι αναχωρητές οι οποίοι επιδιώκουν την εμπειρία μέσω της ταπεινώσεως, της νηστείας και της προσευχής είναι πρόθυμοι να αντιμετωπίσουν την *σκοτεινή νύχτα της ψυχής* την οποία ο Άγιος Ιωάννης του Σταυρού, ένας Ισπανός μύστης του Μεσαίωνα περιέγραψε τόσο παραστατικά¹²

10. Stace, W.T., *The teachings of the mystics*. New York: Mentor Books, 1960.

11. Χαλαμπιδής, Ελευθ. Χ., *Η εμπειρία του Ακτίστου φωτός στους βίους των Αγιορειτών Αγίων*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Διατριβή επί Διδακτορία, 1999.

12. Saint John of the Cross. *Dark night of the soul* (E.A. Peers translator) from the critical edition of PS de Santa Teresa, CD. An electronic edition.

και την οποία οι Ορθόδοξοι μύστες αποκαλούν γνόφον απεκδύσεως.¹³

Παρ' όλον ότι αναφερόμαστε στις μυστικές εμπειρίες ως εάν ήταν βέβαιο ότι συνιστούν ένα μόνον είδος, το εάν υπάρχει μόνον μία μορφή πλήρως ανεπτυγμένης, μυστικής εμπειρίας ή δύο, παραμένει ακόμη αστάθμητο και είναι θέμα αντιπαράθεσεως μεταξύ των σχολιαστών. Φαίνεται, όμως, ότι τόσο οι Ορθόδοξοι Αθωνίτες, όσο και οι μύστες της Δυτικής Χριστιανισμής και του Ισλάμ τείνουν να θεωρούν την μορφή που ο Walter Stace ονόμασε *introvertive* —εσωστρεφή— και η οποία στην Ανατολική Ορθόδοξη παράδοση ονομάζεται *εκστατική*, ως την πλέον αυθεντική. Αλλά όλοι συμφωνούν ότι η *extrovertive* —εξωστρεφής— κατά τον Stace, και κατά τους Ορθόδοξους μύστες *φυσικούς οφθαλμούς*¹⁴ είναι επίσης γνήσια μορφή μυστικής εμπειρίας.

Ακολουθεί σύντομη περιγραφή των δύο αυτών μορφών ή τύπων μυστικής εμπειρίας και η διαφοροποίησή τους από τον Stace:¹⁵ «Και οι δύο είναι ενόρασεις του *Ενός*, αλλά προκύπτουν με διαφορετικό τρόπο. (Πρώτον) τον εξωστρεφή, ο οποίος διεκπεραιώνεται από τις φυσικές αισθήσεις, προσβλέπει έξωθεν και απαντά το *Εν*, εκεί, στον εξωτερικό κόσμο. Ο εσωστρεφής τρόπος της ενδοσκοπήσεως προσβλέπει στα ένδω, και βρίσκει το *Εν* στο βάθος του εαυτού, στον πυθμένα της ανθρωπίνης προσωπικότητας. Ο δεύτερος υπερτερεί κατά πολύ του πρώτου τόσο στην ιστορία του μυστικισμού όσο και στην ιστορία της ανθρωπίνης σκέψεως γενικώς. Ο εσωστρεφής τρόπος είναι ο κυριότερος στην ιστορία του μυστικισμού, ο εξωστρεφής τρόπος δευτερεύων. Σελ. 15».

Επιπλέον, συνεχίζει ο Stace: «Ο εξωστρεφής μύστης συνεχίζει να αντιλαμβάνεται τον ίδιο κόσμο με εμάς τους υπολοίπους, τον κόσμο των δένδρων, των λόφων, των τραπεζιών και των καθισμάτων

13. γνόφος απεκδύσεως όπου η ψυχή αποποιείται τις αισθήσεις, την φαντασία και την λογική. Βλ. Χαραλαμπίδης, Ελευθ. Χ., Η εμπειρία του Ακτίστου φωτός στους βίους των Αγιορειτών Αγίων. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Διατριβή επί Διδακτορία, 1999.

14. Αυτόθι.

15. Stace, W.T., *The teachings of the mystics*. New York: Mentor Books, 1960.

με τις φυσικές του αισθήσεις. Αλλά βλέπει αυτά τα αντικείμενα μεταμορφωμένα με τέτοιον τρόπο που η *Ενότητα* ακτινοβολεί μέσα από αυτά Υποστηρίζεται ότι ο εξωστρεφής τύπος εμπειρίας είναι στο μέσον της μετατροπής του σε εσωστρεφή. Διότι η εσωστρεφής εμπειρία είναι εντελώς εξω-αισθητική και εξωλογική (ή υπερλογική) ενώ η εξωστρεφής είναι μεν αισθητική-νοητική στο μέτρο που ο μύστης εξακολουθεί να αντιλαμβάνεται τα φυσικά αντικείμενα, αλλά και εξω-αισθητική και εξωλογική στον βαθμό που τα αντιλαμβάνεται όλα ως *Εν.* Σελ. 17-18».

Οι αντίστοιχες περιγραφές των δύο αυτών μορφών μυστικής εμπειρίας στην Ορθόδοξη παράδοση είναι κατ' ουσίαν ίδιες. Για τον εσωστρεφή τύπο λέγεται: «Επί τη θέα του Ακτίστου Φωτός επικρατεί προ παντός άλλου η αίσθησις του ζώντος Θεού, απορροφώσα τον όλον άνθρωπον· άυλος αίσθησις του Αύλου· αίσθησις νοερά, ουχί δε λογική· αίσθησις μετ' εξουσιαστικής δυνάμεως απράζουσα τον άνθρωπον εις άλλον κόσμον, όμως τοσούτον γαληνώς, ώστε δεν γινώσκει περί εαυτού εάν είναι εν σώματι ή εκτός του σώματος. Λαμβάνει τότε συνείδησιν εαυτού τοσούτον ενεργώς και βαθέως, όσον ποτέ άλλοτε εις την συνήθη αυτού ζωήν, και εν ταυτώ επιλανθάνεται εαυτού και του κόσμου, εμπλησθείς υπό της γλυκύτητος της αγάπης του Θεού. Μετά της υπερλόγου και υπερπλήρους αυτής αισθήσεως του ζώντος Θεού συνενούται όρασις φωτός αλλά φωτός ετερογενούς του φυσικού. Τότε ο ίδιος ο άνθρωπος μένει εν τω φωτί και εξομοιούται προς το θεώμενον φως, πνευματοποιείται υπ' αυτού και δεν βλέπει και δεν αισθάνεται ούτε την ιδίαν αυτού υλικότητα, ούτε την υλικότητα του κόσμου. Σελ. 60».

Επιπλέον, για τον εξωστρεφή τύπο λέγεται: «Το Θείον Φως θεωρείται ανεξαρτήτως συνθηκών και εις το αφεγγές της νυκτός και εις το φαεινόν της ημέρας. Η ευδοκία του Θεού καταβαίνει ενίοτε κατά τοιούτον τρόπον, ώστε διατηρείται η αντίληψις και του σώματος και του περίξ κόσμου. Τότε ο άνθρωπος δύναται να μένη ανοικτοίς οφθαλμοίς και εν ταυτώ να βλέπη δύο φώτα, και το φυσικόν και το Θείον Φως. Η τοιαύτη όρασις καλείται υπό των Αγίων Πατέρων όρασις φυσικοίς οφθαλμοίς. Σελ. 60».¹⁶

16. Αρχιμανδρίτου Σωφρονίου του Essex. *Άγιος Σίλωνας ο Αθωνίτης*. Essex: Editions of the Holy Monastery of St. John. 8th Edition, 1999.

Πρέπει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι η ταυτοποίηση του αντικειμένου της μυστικής γνώσεως διαφέρει στην περιγραφή του *Stace* όπου ονομάζεται *Έν* και σε εκείνη των Ορθοδόξων μυστών όπου ονομάζεται Θεός και Θείο Φως ή Άκτιστον Φως και όπου ερμηνεύεται περαιτέρω από τους Ορθοδόξους θεολόγους ως Ενέργεια και όχι ως Ουσία του Θεού. Η δε ταυτοποίηση τόσο των γνησίων και αμεταβλήτων χαρακτηριστικών της εμπειρίας όσον και των διαφόρων ερμηνειών της, οι οποίες ποικίλλουν αναλόγως προς τις θεολογικές ή μεταφυσικές πεποιθήσεις των εκάστοτε μυστών, θα εξεταστεί λεπτομερώς στα κεφάλαια της Ενότητας IV αυτού του βιβλίου.